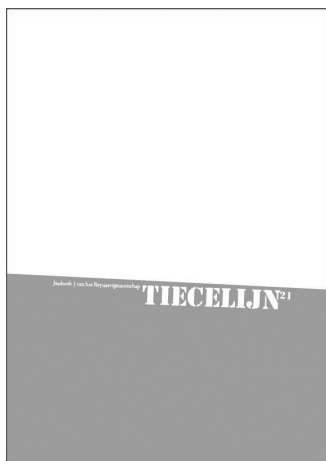

BOEKBEoordelINGEN

Het krassen van de raaf

Tiecelijn. Jaarboek 1 van het Reynaertgenootschap, 21 (2008). ISBN 978-9-0-7983700-7. Prijs: € 14,00.

Tot voor kort was *Tiecelijn* het tijdschrift van het Reynaertgenootschap, een vereniging die zich al sinds 1988 inzet voor het *Reynaert*-onderzoek en de promotie daarvan bij een breder publiek. *Was*, want door een financiële herstructurering zal *Tiecelijn* voortaan in de vorm van een jaarboek verschijnen. Hieronder wordt de eerste jaargang daarvan besproken, voor de gelegenheid overigens ook in een aantrekkelijk, nieuw jasje gestoken door ontwerpster-dichteres Lies van Gasse.

Het Reynaertgenootschap mag een mix van wetenschappers en *Reynaert*-enthousiasten tot zijn leden rekenen. Het behoort zo tot het selecte groepje letterkundige verenigingen waarvan het actieterrein zich niet beperkt tot de enge wereld van het academische circuit. Vergelijkbare initiatieven met een dergelijk breed maatschappelijk

draagvlak kunnen voor de oudere letterkunde van de Lage Landen op één hand geteld worden.

Het tijdschrift dan wel jaarboek van deze vereniging is integraal gewijd aan (slechts) één stofcomplex, dat bovendien behoort tot de middeleeuwse *Übercanon*. Dat kan kritische reacties uitlokken, hetgeen ook Yvan de Maesschalck beseft. In zijn (ontwappend eerlijke) inleiding tot het jaarboek neemt hij uitvoerig de tijd om hierbij stil te staan: terecht wijst hij erop dat idolatrie maar al te snel kan verworpen tot navelstaarderij. De inhoudsopgave van het jaarboek toont echter meteen dat *Tiecelijn* vooralsnog niet aan dit euvel ten prooi is gevallen: integendeel, we vinden er de aankondiging van een kleurrijke verzameling artikels, interviews en recensies. Het jaarboek lijkt er veeleer op gericht het onderzoek open te trekken dan het te beperken.

Mark Nieuwenhuis mag het jaarboek inzetten met een erudiet overzichtsartikel aangaande het onderzoek naar de *Ysengrimus* sinds 1987. Hoewel zijn bijdrage (jammer genoeg) geen volledigheid beoogt, plaatst hij een groot aantal recente publicaties in een kritisch daglicht.¹ Van zijn bijdrage onthoud ik vooral de sterk 'functionalistische' aard

¹ Een aardig extraatje zijn de kleurplaten die zijn artikel flankeren: het gaat om reproducties van de zeven ingekleurde illustraties bij de in een beperkte oplage verdeelde luxe-exemplaren van Van Mierlo's *Ysengrimus*-vertaling, verzorgd en met de hand ingekleurd door Désiré Acket.

van het recente onderzoek: men leek de tekst vooral te willen lezen in het licht van de ontwikkelingen in de toenmalige monastieke cultuur. Opvallend genoeg sloot dit een *close reading* van de tekst niet uit en beriepen onderzoekers zich niet zelden op gedetailleerde, micro-tekstuele gegevens om hun argumentaties te staven. Nieuwenhuis rondt zijn bijdrage af met een beschouwing over de relatie *Reynaert-Ysengrimus*. Is het niet jammer dat de relatie tussen beide dierenverhalen nog niet bevredigend werd onderzocht?² Dat brengt hem bij een scherpe slotobservatie: de Ysengrimus mag dan in het internationale onderzoek nog als een meesterwerk te boek staan, in ons taalgebied wordt het werk nog steeds overschaduwd door zijn volkstalige naneef. Onbekend maakt onbemind, zo lijkt Nieuwenhuis te concluderen.

Met de tweede bijdrage, van de hand van Ertina Nieboer, zijn we aanbeland bij de *matière renardienne*. Zij biedt een uitgebreide maar toegankelijke inleiding tot de Franse *Roman de Renart*, en benadrukt daarbij voortdurend de heterogeniteit van deze tekstverzameling: de verschillende *branches* van deze stof kunnen en mogen niet op een hoop worden gegooid. Haar introductie tot dit materiaal beoogt geen diepgang, maar is wel fris en veelzijdig. Zoals elders in het jaarboek wordt er intensief gebruik gemaakt van de primaire tekst (of tenminste van vertalingen daarvan). Opvallend is dat zij de *lien* met de Nederlandse *Reynaert* slechts oppervlakkig aanstipt; toch een aspect dat ik mis in dit uitvoerige overzichtsartikel.

De volgende bijdrage is die van Jozef Janssens, die volgens zijn ondertitel een 'hoogst persoonlijk' (maar mijns inziens wel trefzeker) overzicht biedt van het recente *Reynaert*-onderzoek. In 1999 verscheen *Pade crom ende menichfoude*, een bundel die het toen recente onderzoek in kaart moest brengen. Janssens gaat in dit stuk na wat er na het verschijnen van die bundel aan onderzoek is gebeurd. Hij start met een bespreking van Van Oostroms recente literatuurgeschiedenis, die hij countert met een stevige repliek. Hij (her)bepleit een verfijnde, veelal intertekstuele lezing van de tekst.³ Verder stipt Janssens een hele resem recente publicaties aan; de opvallendste daarvan betreft 'De robotfoto van de Reynaertdichter' (*Tiecelyn*, 18, 3, 2005, 179-205), waarin Rik van Daele volgens Janssens (en schrijver dezes) een heel geloofwaardige kandidaat naar voren heeft geschoven voor het auteurschap van de *Reynaert*: *Willem van Boudelo (die Madocke maecte)*.

Na de voorgeschiedenis van de *Reynaert* is het *Nachleben* ervan aan de beurt in het stuk van Amand Berteloot over *Reynaerts historie*. Alweer lezen we een vlotte en toegankelijke stand van zaken met betrekking tot een (opnieuw ondergewaardeerd?) aspect van de *Reynaert*-materie. Op heldere wijze gaat Berteloot achtereenvolgens in op de handschriftelijke overlevering van de tekst en de daterings- en lokaliseringskwestie. Een kernelement in zijn betoog is de aanwezigheid van illustraties in een van de belangrijkste handschriften, of beter gezegd, de afwezigheid daarvan. In handschrift B werd op 20 plaatsen ruimte gelaten voor miniaturen, hoewel die uiteinde-

² Dat haalt trouwens ook Jozef Janssens aan in zijn bijdrage (p. 89).

³ Deze discussie roept herinneringen op aan een debat dat we ook eerder al lazen, zij het in een iets andere vorm. Janssens brak vaak een lans voor de subtiele, intertekstuele lezing van de Middelnederlandse ridderroman. Hij reageerde daarmee op Van Oostroms 'eilanden-hypothese', die stelde dat de verbrokkeling van het toenmalige literaire landschap zo'n intertekstueel netwerk onmogelijk maakte. Zie hiervoor J.D. Janssens, 'Van Mierlo of Van Oostrom? Literaire netwerken in de Middeleeuwen', in: J.D. Janssens (ed.), *Op avontuur. Middeleeuwse epiek in de Lage Landen*. Amsterdam, 1998, 261-272 (367-369).

lijk nooit werden uitgevoerd. Op basis van Goossens' reconstructie van de miniaturen beargumenteert Berteloot dat de dichter van *Reynaerts historie* zich bij de compositie van zijn verhaal sterk liet leiden door reeds bestaand illustratiemateriaal bij Oudfranse *Reynaert-branches*.

Het jaarboek besluit met een reeks kleinere stukken, te talrijk en divers opdat ik ze op deze plaats uitgebreid zou kunnen bespreken. Ik noem slechts de eerste: een beknopte maar amusante bijdrage van Martine Meuwese over enkele *Reynaert*-gerekteerde handschriftverluchtingen, van een – hoe kan het anders – sterk scabreuze aard. Daarna volgen nog enkele vlotte vertalingen van middeleeuwse teksten en enkele zeer leesbare interviews en recensies.

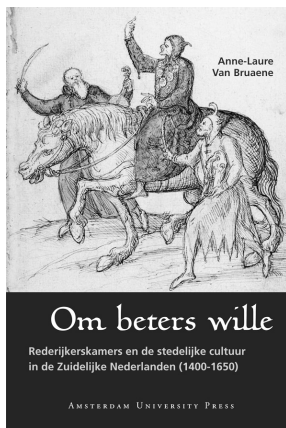
Anders dan wat volgens sommigen gangbaar is in de medioneerlandistiek, blijkt uit dit jaarboek dat 'reynardofelen' de tekst niet schuwen. Net door hun enthousiasme vinden deze *Reynaert*-vrienden blijkbaar steeds opnieuw de weg naar de primaire bronnen (zonder daarbij de secundaire literatuur uit het oog te verliezen). *Tiecelijn* – het personage van de raaf in Willems *Reynaert* – is het krassen nog niet verleerd en lijkt met dit eerste jaarboek zelfs een nieuw élan te hebben gevonden. De combinatie van zowel wetenschappelijke als meer diventerende of anecdotische bijdragen is bij mij alvast zeer in de smaak gevallen en ik kan deze recensie daarom besluiten als een tevreden restaurantcriticus: ik heb voor een eerlijke prijs uitgebreid, lekker en vooral gevarieerd getafeld en hoewel ik meer dan voldoende heb gegeten, vertrek ik toch met een vederlicht gevoel naar huis.

MIKE KESTEMONT

FWO-Vlaanderen/Universiteit Antwerpen

In de breedte en in de diepte. Twee en een halve eeuw rederijkerij en stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden

Anne-Laure Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008. 376 p. ISBN 978-90-5356-561-2. Prijs: € 34,50.

In *Om beters wille* probeert Anne-Laure Van Bruaene aan de hand van een analyse van de kamers van retorica een beter inzicht te krijgen in de stedelijke publieke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden en Luik. Ze bekijkt daarvoor in een eerste deel van haar boek de ontwikkeling en verspreiding van deze literaire amateursverenigingen en hun netwerken tussen 1400 en 1650 en het sociale en culturele profiel van hun leden. Een tweede deel is gewijd aan de motieven van de stedelijke cultuur zoals deze in het rederijkersfenomeen zijn weerspiegeld. De auteur levert daarmee een historisch georiënteerde studie van een in de eerste plaats literair fenomeen. Ze baseerde zich ook vooral op archivalische bronnen en niet op literaire teksten.

Om beters wille is een bewerkte versie van het proefschrift dat Van Bruaene in 2004 aan de Universiteit Gent verdedigde. Ze deed het onderzoek ervoor in het door de Vlaams-Nederlandse Commissie voor Nederlandse Taal en Cultuur (VNC) gesubsidieerde project *Rederijkers: conformisten en rebellen. Literatuur, cultuur en stedelijke netwerken (1400-1650)*. Binnenkort verschijnt, ook bij Amsterdam University Press, de handelseditie van het proefschrift van Arjan van Dixhoorn. In het VNC-project voerde hij vergelijkbaar onderzoek uit als Van Bruaene, maar naar de rederijkerskamers in de Noordelijke Nederlanden. AUP publiceerde eerder al de eveneens binnen dit project tot stand gekomen verzameling essays *Conformisten en rebellen. Rederijkerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*, onder redactie van Bart Ramakers. Deze drie boeken weerspiegelen de recent toegenomen interdisciplinaire belangstelling voor het rederijkersfenomeen in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden.

Van Bruaene maakte het zichzelf in *Om beters wille* niet bepaald gemakkelijk. Het onderwerp is breed, de behandelde ruimte en tijd zijn omvangrijk. De auteur diende daardoor een enorme hoeveelheid sterk ongelijksoortig archivalisch bronnenmateriaal te verwerken (stadsrekeningen, ledenlijsten, reglementen, rekeningboeken, processtukken, enz.). De gegevens over in totaal 270 rederijkerskamers die ze tijdens haar onderzoek verzamelde liggen tevens aan de basis van een repertorium van rederijkerskamers dat via de Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (DBNL) kan worden geconsulteerd.¹

Het uitgebreide corpus had, gecombineerd met de relatief beperkte omvang van het boek, *Om beters wille* gemakkelijk tot een oppervlakkig overzicht of tot een onsamenhangende opsomming van feitelijkheden kunnen maken. De auteur slaagt er echter in deze beide valkuilen te ontlopen door een doordachte ordening en duiding van haar materiaal. In de zes hoofdstukken van deel I, 'De protagonisten. Rederijkerskamers en rederijkers in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)', overloopt ze chronologisch vijf periodes. Enkel de hoofdstukken vier en vijf gaan synchroon dieper in op twee specifieke kamers, De Corenbloem uit Brussel en Mariën Theeren uit Gent. Van Bruaene probeert terecht geen gedetailleerde evolutie te schetsen. In plaats daarvan stelt ze telkens een in het behandelde tijdvak dominant aspect in de ontwikkeling van het rederijkerswezen in de Zuidelijke Nederlanden centraal. Ze gaat achtereenvolgens in op de oorsprong van de kamers van retorica, hun plaats en rol in de relatie tussen de stad en de vorst, hun zoektocht naar een eigen identiteit, hun verhouding tot de reformatie en de ambigue situatie waarin ze zich bevonden na de feitelijke scheiding van de Nederlanden in 1585. De auteur verruimt en vernauwt daarbij regelmatig het perspectief. Zowel individuele rederijkers, aparte kamers, de situatie in bepaalde steden en vorstendommen als de rederijkerij in de Zuidelijke Nederlanden als geheel komen aan bod. In deel II van de studie, 'De motieven. De rederijkerscultuur als paradigma van de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden', wordt hetzelfde materiaal uit een thematisch oogpunt bekeken. De Gentse historica bespreekt er een aantal motieven waardoor het rederijkersfenomeen en de stedelijke cultuur waarin het was geworteld, werden gekenmerkt, namelijk devotie, harmonie en eer, en lering en vermaak.

Van Bruaene relateert de rederijkerscultuur aan de bredere stedelijke cultuur door middel van een aantal cultuurhistorische concepten zoals de theaterstaat, economisch, sociaal en cultureel kapitaal, *civic religion*, symbolische competitie en uitwis-

¹ <http://www.dbnl.org/organisaties/rederijkerskamers/>

seling en het burgerlijk beschavingsoffensief. Door deze meer theoretische onderbouw behoedt ze haar werk ervoor in het encyclopedische te vervallen. De situatie in de Nederlanden wordt er tegelijk door gesitueerd binnen de cultuurhistorische studie van het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Europa.

Ondanks de ingenieuze verwerking van het bronnenmateriaal lijdt *Om beters wille* bij momenten toch enigszins onder de ambitieuze opzet die aan het boek ten grondslag ligt. De vragen over de verbanden tussen de rederijkerij en de stedelijke cultuur die het corpus bij Van Bruaene oproept zijn boeiend, stimulerend en ter zake, haar behandeling ervan altijd intelligent en vaak vernieuwend. De veelheid aan concepten, invalshoeken, gezelschappen, personen en plaatsen die binnen het compacte kader van nauwelijks 250 bladzijden eigenlijke tekst de revue passeren doet de lezer echter meer dan eens naar adem happen. De auteur had zich inhoudelijk misschien beter iets meer beperkt of zichzelf in de uitwerking van haar ideeën wat meer ruimte gegund. Vooral deel II had langer mogen zijn. Dit is naar mijn gevoel ook het meest interessante luik van de studie, waar Van Bruaene tot de kern van haar onderwerp doordringt. Doordat ze zo veel verschillende punten heeft willen behandelen verliest de auteur soms ook de draad van haar verhaal. Zo is het verband tussen enerzijds de – op zich fascinerende – uitweiding over de soorten leden van rederijderskamers, hun functie, geslacht en sociale en professionele achtergrond en anderzijds het hoofdstuk over de theaterstaat waarin het is opgenomen, mij niet helemaal duidelijk.

Een bescheidener opzet had dus wellicht een homogener en fijner geschakeerd verhaal opgeleverd. Toch rechtvaardigt *Om beters wille* uiteindelijk ruimschoots zijn brede historische invalshoek. Beter dan eerdere studies slaagt het boek er namelijk in zowel de eenheid als de variëteit bloot te leggen binnen twee en een halve eeuw rederijkerij in de Zuidelijke Nederlanden. Van Bruaene toont aan hoe er zowel op het niveau van een enkele kamer, van de stad, van een vorstendom als van de Zuidelijke Nederlanden als geheel synchroon en diachroon sterke variaties hebben bestaan. Deze manifesteerden zich bijvoorbeeld in socioprofessionele achtergrond, religieuze overtuiging en maatschappelijke functie en ambities. Daarnaast blijkt hoezeer het rederijdersfenomeen in de culturele, politieke, economische en religieuze stedelijke context verankerd zat en vooral hoe beide over een langere periode op elkaar inwerkten. Ten slotte vestigt de auteur de aandacht op een aantal bijzonder interessante aspecten van de rederijderscultuur waaraan binnen het literatuurhistorisch geïntereerde onderzoek minder aandacht is besteed, zoals het socioprofessionele profiel van rederijders en de netwerken waarbinnen ze zich bewogen. Ze levert daarmee ook voor de studie van teksten boeiende nieuwe invalshoeken. Zo zou het bijvoorbeeld interessant zijn om na te gaan welke sporen dit alles in de geschriften van de rederijders heeft nagelaten. De extra inspanning die dit compacte boek van de lezer vergt, wordt door deze kwaliteiten in ruime mate beloond. Zeer aanbevolen.

SAMUEL MAREEL

Rijksuniversiteit Groningen

Met volle overtuiging. Discussiecultuur in praatjespamfletten

Clazina Dingemanse, *Rap van tong, scherp van pen. Literaire discussiecultuur in Nederlandse praatjespamfletten (circa 1600-1750)*. Hilversum: Verloren, 2008. 400 p., ill. ISBN 978-90-8704-042-0. Prijs: € 39,00.

Pamfletten fungeerden tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden als een beproefd en cruciaal middel om de publieke opinie te sturen. Bij deze rijke en graag geraadpleegde bron voor historisch onderzoek had men traditioneel vooral belangstelling voor de inhoud. De laatste tijd heeft men ook aandacht gekregen voor andere aspecten van de pamfletcultuur, zoals literaire kenmerken of iconografie. Een belangrijke impuls voor een meer multidisciplinaire benadering kwam van het Utrechtse onderzoeksproject *Literatuur met effect: Nederlandse pamfletten 1600-1750*. Deze studie van Clazina Dingemans komt daaruit voort. Ze stelt de 'persuasiviteit in praatjespamfletten' (p. 18) centraal, ofwel de middelen die pamfletschrijvers hanteerden om hun publiek optimaal te beïnvloeden. In die zin is dan ook de formulering 'literaire discussiecultuur' in de

ondertitel te verstaan. Ze wijst niet op een discussiecultuur over literaire kwesties, maar op de literaire aspecten van de toenmalige discussiecultuur.

Op twee manieren heeft Dingemans haar onderzoek ingeperkt. Ze maakte een selectie naar genre uit het immense corpus van ruim achttienduizend pamfletten uit de door haar onderzochte periode, waarbij ze zich concentreerde op de productie binnen een aantal piekjaren verspreid over dat tijdvak. Dat waren politiek roerige tijden die als het ware vroegen om debat, stellingname en pogingen om de eigen visie aan de man te brengen. Dingemans schenkt aandacht aan al het in deze jaren verschenen materiaal, maar concentreert zich voor haar analyses op de productie in een drietal uitzonderlijke topjaren. Het eerste is 1650 met de machtsstrijd tussen Willem II en het gewest Holland, diens aanval op Amsterdam en vervolgens Willems plotselinge dood, met als uitkomst het begin van het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. Het Rampjaar 1672 betekende met de moord op raadpensionaris Johan de Witt en de uitroeping van Willem III tot stadhouder het einde van die periode. Ook deze strijd om de macht leidde tot een hausse aan pamfletten. Iets dergelijks deed zich andermaal voor aan het einde van het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk, de jaren 1747 en 1748, toen onvrede onder de burgerij en de daarmee gepaard gaande onlusten uitmondde in de benoeming van Willem IV tot stadhouder. Met haar heldere schetsen van de politieke en economische perikelen die in deze perioden speelden biedt Dingemans de lezer de nodige achtergrondinformatie om de besproken pamfletten inhoudelijk te kunnen plaatsen.

Pamfletten passen bij uitstek binnen de discussiecultuur die inmiddels als een kenmerkend verschijnsel van de Republiek wordt gezien. Die cultuur krijgt in concrete zin met name in gesprekspamfletten gestalte. Ze kenmerken zich door reëel aanvoelende gespreksituaties in de directe rede, met dito sprekers op concrete locaties. Dingemans heeft dit geheel verder ingeperkt door zich te richten op gesprekspamfletten van het type 'praatje', volgens haar bij uitstek gekenmerkt door 'schijnbare levendigheid en alledaagsheid' (p. 19). Doorslaggevend criterium voor opname in het corpus praatjespamfletten is het voorkomen van de term 'praatje' in de titel. Volgens Dingemans zou dat duiden op een apart teksttype (p. 19-21), maar buiten het gebruik van die specifieke term geeft ze eigenlijk weinig andere kenmerken

die het rechtvaardigen om van een apart type te spreken. De keuze van een term als 'praatje' als doorslaggevend kenmerk voor opname binnen een corpus heeft iets willekeurig, gezien de nogal vrijzinnige genreaanduidingen van destijds. Zo zijn er bijvoorbeeld pamfletten verschenen met het synoniem 'kout' in plaats van 'praatje' in de titel (p. 20). Ze blijven daarom buiten het corpus van Dingemanse. Hoe problematisch het gehanteerde criterium is blijkt nog het beste uit het gegeven dat een pamflet bij herdruk van titel kon veranderen, terwijl de inhoud bleef zoals die was. Zo iets doet zich voor bij het *Hollands Praetie* (p. 77), dat in latere edities als het *Munsters Discours* door het leven ging, zonder enige referentie naar 'praatje'. Zonder die aanvankelijke titel zou het *Hollands Praetie* buiten het corpus zijn gebleven. Met het oog op de uitvoerbaarheid van het onderzoek is inperking van het tekstcorpus alleszins te rechtvaardigen, maar een confrontatie zo nu en dan van de bevindingen ten aanzien van de praatjespamfletten met andere gesprekspamfletten zou wellicht meer inzicht geven over de vraag of praatjespamfletten inderdaad een apart type vormen. Verder onderzoek kan hier meer duidelijkheid brengen.

Overigens maken de gesprekspamfletten een vrij beperkt percentage van het totale corpus pamfletten uit. Gemeten over alle piekjaren in Knuttels pamfletcatalogus is dat voor de gesprekspamfletten ruim acht procent en voor de praatjespamfletten zo'n anderhalf procent (berekend op basis van de tabellen op p. 24). Het totale aantal afzonderlijke praatjespamfletten binnen de door Dingemanse bestudeerde perioden bedraagt 41.

Via meerdere invalshoeken wordt nagegaan welke middelen de, meestal anonieme, pamflettisten hanteerden om zo overtuigend mogelijk te zijn. Voor elk tijdvak wordt één casuspamflet als uitgangspunt genomen, waarbij niet echt duidelijk wordt hoe die keuze tot stand kwam. Zo'n casuspamflet wordt gesitueerd binnen zijn historische context en geanalyseerd op retorische structuur, het gebruik van retorische en stilistische middelen, de encenering van de gesprekssituatie en de karakterisering van de sprekers. Daarbij richt Dingemanse zich met name – en bij een onderzoek naar persuasiviteit ligt dat voor de hand – op het gebruik van argumentatiestrategieën zoals de retorica die aanreikt. Ze hanteert daarbij de klassieke retorische standaardtheorie als uitgangspunt, zonder verder veel aandacht te schenken aan de positie van de retorica destijds in de Nederlanden. Zo blijft onvermeld dat er Nederlandstalige handleidingen op dat terrein beschikbaar waren, zoals de *Rederijck-kunst* uit 1587, uitgegeven namens de Amsterdamse rederijderskamer De Eglentier. In elk geval maken de analyses duidelijk dat menig auteur vertrouwd was met dergelijke overtuigingsstrategieën en die competent toepaste.

Kenmerkend voor praatjes is dat het dialogen zijn, gesprekken over en weer. Ook die traditie wordt in de beschouwingen betrokken, toegespitst op de vraag in hoeverre het om open of gesloten discussies gaat. In het eerste geval is er ruimte voor andersluidende opvattingen en mogelijk ook nog voor een open uitkomst van het debat; in de gesloten situatie is de juiste visie van meet af aan duidelijk. Deze oppositie keert terug in de typologie die Dingemanse hanteert om de afzonderlijke pamfletten te karakteriseren en die ze baseert op het systeem van Schwitalla in diens *Deutsche Flugschriften 1460-1525* (1983). Ze onderscheidt drie typen: 'geuanceerde mobilisatie' (het enige open type vanwege discussie over en weer, bedoeld om anderen te overtuigen; open eindes ontbreken echter, maar die vallen bij pamfletten die willen opiniëren en mobiliseren ook niet te verwachten); 'gesloten informatie' (ondericht zonder tegenstem over bepaalde situaties of ontwikkelingen); 'gesloten kritiek'

(hekeling en laster vanuit één gezichtspunt). Slechts weinig praatjes komen volledig overeen met een van deze typen, maar via diagrammen kan Dingemanse aangeven of een praatjespamflet in meer of mindere mate aspecten van een van de andere typen in zich heeft. Bovendien maken deze diagrammen zichtbaar in hoeverre zich in de loop van de tijd verschuivingen in de typologie voordoen. Dat die typologie niet altijd afdoende is blijkt uit het *Buer-Praatje Tusschen drie Amsterdammers* uit 1650, dat wel een open einde kent (p. 170 e.v.). Het krijgt uiteindelijk dan ook een plekje buiten het diagram (p. 177).

Hoewel Dingemanse drie verschillende typen hanteert behandelt ze per periode slechts één casuspamflet, dat steeds van het type ‘genuanceerde mobilisatie’ is, behalve in de jaren 1747-1748. In dit laatste geval behoort het casuspamflet tot het derde type (‘gesloten kritiek’). Dat zal samenhangen met het gegeven dat er in deze late jaren geen praatjespamfletten van het type ‘genuanceerde mobilisatie’ verschenen zijn, een belangrijk gegeven dat wijst op verschuivingen in de aard van de praatjespamfletten. De voorkeur van Dingemanse voor ‘genuanceerde mobilisatie’ als casuspamfletten is begrijpelijk omdat retorische strategieën in dat type het beste zichtbaar te maken zijn, maar door de beperking tot één casuspamflet komt de mogelijke retorische structuur van de twee andere typen niet goed uit de verf.

In een tiental boeiende intermezzo’s krijgen bijzondere aspecten van de pamfletcultuur de aandacht, waaronder de rol van de vrouw. Ze blijkt nauwelijks als serieuze gesprekspartner op te treden, wat een relevante bijstelling betekent van het beeld dat Frijhoff en Spies geven in *1650. Bevochten eendracht* (1999). In verband met de uitgeversadressen – vaak niet vermeld of gefingeerd – is het exposé over de vermelding van de bestaande Antwerpse uitgever Verdussen interessant. Naar alle waarschijnlijkheid is ook die gefingeerd bedoeld en gaat achter dit adres de Rotterdammer Johannes Naeranus schuil.

Naar aanleiding van bibliografie en register zij erop gewezen dat Dingemanse absoluut niet kenmerkende elementen als lidwoorden gebruikt als alfabetiseringsfactor. Zo zijn Vondels *Werken* in de editie van Van Lennep in de bibliografie niet onder een van deze twee namen terug te vinden maar alleen onder het lidwoord ‘De’. Wat mij betreft is dit geen voorbeeld dat navolging verdient.

Ondanks enkele kanttekeningen bij de aanpak van Dingemanse blijft haar studie een waardevolle en rijke bron over praatjespamfletten als zodanig, over de gehanteerde technieken om zo overtuigend mogelijk over te komen en over de veranderingen die daarbij vallen waar te nemen.

ANNEKE C.G. FLEURKENS

Gezelle met valse noten

Veerle Bosmans, Piet Couppenier en Jan Dewilde (ed.), *De zingende dichter: Vlaamse en internationale liedkunst op poëzie van Guido Gezelle*. Speciaal nummer van *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie*, 19, 1-2, 2007. 199 p. ISSN 0776-4111.

Van de negentiende eeuw tot nu hebben meer dan vierhonderd binnen- en buitenlandse componisten in het oeuvre van Gezelle inspiratie gevonden voor hun muziek.

In het interbellum waren niettemin een aantal proteststemmen te horen die componisten ervan trachtten te overtuigen Gezelles poëzie met rust te laten. Het hardst riep Lambrecht Lambrechts, die vond dat de inherent muzikale kwaliteit van deze gedichten geen toonzetting verdroeg. 'Handen afhouden', zo klonk zijn dwingende advies. Veel gehoor kregen dergelijke sommaties niet. Zoals Jan Dewilde opmerkt: 'geen dichter heeft de Vlaamse componisten zo geïnspireerd als Guido Gezelle. Over alle stijlrichtingen en zelfs over ideologieën heen, vonden tijdgenoten van de priester-dichter tot de jongste generaties componisten hun gading bij Gezelles poëzie' (p. 6). Deze populariteit wordt geïllustreerd in Dewildes literair-muzikale exploratie, de eerste bijdrage in een dubbeldik thema-

nummer van het tijdschrift *Gezelliana* dat verscheen onder de titel *De zingende dichter: Vlaamse en internationale liedkunst op poëzie van Guido Gezelle*. Het nummer, geredigeerd door Veerle Bosmans, Piet Couttenier en Jan Dewilde, is de neerslag van een studiedag die op 28 maart 2007 werd gehouden in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent.

Dewilde wijst er in zijn overzicht op dat de titels van Gezelles gedichten en bundels 'als het ware sollicitere[n] naar een muzikale zetting' (p. 19). Voeg daarbij de klankrijkdom van de poëzie zelf en de stap naar een muzikbewerking wordt zowat een evidentie. Laat dit nu net een fundamentele misvatting zijn, zo betoogt Peter Malisse in zijn tweeledige bijdrage, die het Roeselaarse muziekarchief van het kleinseminarie onder de loep neemt en vervolgens een 'musico-poëtische lezing' voorstelt van 't Er viel 'ne keer', volgens de auteur een in essentie niet-muzikaal gedicht (het werd niettemin getoonzet door Harold Charles King en Henny Vrienten). Na een op intuïtie gebaseerde identificatie van de compositie die Gezelle mogelijkwerwijs heeft geïnspireerd tot het gedicht – het draagt de aanduiding 'Herinnering aen Beethovens Septuor' – probeert Malisse een synthese te bereiken tussen een musicologische en een literair-kritische benadering. Het resultaat weet niet altijd te overtuigen, onder meer door de inconsequente uitgangspositie. Zo veroordeelt Malisse de '[d]iscourscontaminatie tussen muziek en literatuur' waarbij 'de muzikale parameters klankkleur, ritme en metrum vaak op een oneigenlijke want literaire wijze toegepast worden' in de tekstkritiek (p. 136-137). Dat de filoloog over een eigen begrippenapparaat met een eigen terminologie beschikt en aan het concept metrum bijvoorbeeld een geheel andere invulling geeft dan de musicoloog is blijkbaar van ondergeschikt belang. Met Malisses puristische visie in het achterhoofd is het op zijn minst eigenaardig dat de auteur in de rest van zijn beschouwing musicologische begrippen als *Fortspinnung* en *Viertäktigkeit* zomaar gaat toepassen op Gezelles teksten. Is een dergelijke werkwijze dan geen voorbeeld van de eerder gelaakte discourscontaminatie? Malisse zelf meent van niet. Hij heeft alleen 'muziektechnische procédés aange-reikt [...] als alternatieve benadering van poëtische procédés die vanuit eenzijdig tekstueel standpunt al eens veronachtzaamd worden' (p. 139). Maar door de eerdere kritiek op het als oneigenlijk veroordeelde gebruik van 'muzikale parameters' in de literatuuranalyse blijft de methodologische basis van Malisses betoog erg wankel.

Veerle Bosmans heeft vastere grond onder de voeten. In haar bijdrage doet ze verslag van het onderzoeksproject ‘Woord en Muziek: een cultuurhistorische analyse en muzikale analyse van de Gezellecomposities uit de bibliotheek van het Koninklijk Vlaams Conservatorium’. Een van de doelstellingen van dit project bestond erin zo veel mogelijk gepubliceerde en ongepubliceerde muziekwerken op een al dan niet vertaalde tekst van Gezelle te inventariseren. De *screenshot* van de elektronische databank (p. 104) toont een overvloed aan gegevens die werden bijeengebracht. Helaas is zowel op de presentatie als op de interpretatie van het corpus en het cijfermateriaal het een en ander aan te merken. Bosmans verwerkte naar eigen zeggen 1824 partituren in de databank (p. 103, 105). Een paar bladzijden verder zijn dat er plots 1823 geworden (p. 112, 119). Daarnaast beweert Bosmans op basis van haar gegevens dat ‘[s]lechts tien composities werden geschreven toen [Gezelle] nog in leven was’ (p. 112). In de eerder vermelde bijdrage van Jan Dewilde had Bosmans kunnen lezen over de genese van opus 33 (6 teksten uit de *Kleengedichtjes*), opus 34 (6 Marialieder) en opus 35 (4 Adventslieder) van Edgar Tinel en de briefwisseling die de componist hierover met Gezelle heeft gevoerd. Dit zijn al zestien composities, geen tien, die tijdens het leven van de dichter gepubliceerd werden. Bovendien verwijst Dewilde nog naar ‘een tiental componisten’ die voor Gezelles overlijden in 1899 zijn gedichten in hun muziek hebben verwerkt (p. 9). Ook Bosmans’ bewering dat Tinel voor zijn Gezelleliederen gebruik maakte van de Engelse vertalingen van Elisabeth Alberdingk Thijm is een misslag (p. 117). Dewilde heeft het in zijn artikel wél juist: Thijm stond in voor de *Duitse* vertaling van de gedichten. Bosmans heeft het verder in de analyse van haar corpus over liederen van Brahms, Schubert en Mendelssohn waarop Pieter Vis teksten van Gezelle zou hebben gezet (p. 117). In het artikel van Vic Neefs over ‘Koormuziek en liederen op vertaalde Gezellegedichten’ lezen we nochtans dat de West-Vlaamse dichter zelf teksten schreef op ‘bekende melodieën van Christoph Willibald Gluck, Franz Schubert, Felix Mendelssohn en Johannes Brahms’ die dan later door Pieter Vis verzameld werden (p. 68). Wie is nu de auteur van deze contrafacten? Gezelle of Vis?

Ook Dewilde laat stekken vallen. Als hij bespreekt hoe Gezelle op vraag van Adolf Verriest populaire koorwerken en aria’s in het Nederlands omzette, schuift hij de these naar voren dat de tekst van Emanuel Geibel op muziek van Schumann niet rechtstreeks uit het Duits werd vertaald maar dat Gezelle zijn toevlucht nam tot een Franse versie als brontekst. ‘Zo werd Geibels beginregel “Im Schatten des Waldes, im Buchengezweig”, vermoedelijk via Wilders “Là-bas, sous l’ombrage des arbres touffus”, bij Gezelle: “’t Is donker in ’t houtgroen, en ’t beukloof is dicht”’ (p. 20). Het moge duidelijk zijn dat Gezelles ‘beukloof’ direct teruggaat op ‘Buchengezweig’ en niet zomaar via de ‘arbres touffus’ ontstaan kan zijn. Overigens, bij sommige van zijn waardeoordelen had een verdere toelichting niet misstaan. Tinels zes Marialieder bijvoorbeeld ‘lijken te lijden onder een te grote dosis devotie’, aldus Dewilde (p. 17). Wat dit precies betekent en op welke manier zich dit surplus aan devotie muzikaal manifesteert, vermeldt hij niet.

Iets meer dan vijftig pagina’s van het net geen tweehonderd bladzijden tellende nummer worden ingenomen door een appendix met ‘Gevonden composities op teksten van Guido Gezelle’ (p. 146-197). Deze appendix heeft geen begeleidende tekst en het is dus gissen of de lijst gebaseerd is op Bosmans’ gegevensbank. De informatieve waarde ervan is hoe dan ook bescheiden: de lezer krijgt slechts de naam van de componist, de titel van de compositie en een jaartal (van ontstaan? van publicatie?).

Dit alles wordt opgedeeld in elf rubrieken: (1) Liederen, (2) Liederen met kamer-muziekbegeleiding, (3) Koorwerken, (4) Koorwerken mannenkoor, (5) Koorwerken vrouwenkoor, (6) Koorwerken kinderkoor, (7) Declamatie, (8) Cantates, (9) Orkestliederen, (10) Oratoria en (11) Werken waarvan de bezetting niet gekend is. Naar de begeleiding en voorgeschreven instrumenten, de toonaard, de tempoaanduiding, de zangstem, het opusnummer enzovoort heeft de lezer het raden. Ook wordt er nergens aangegeven of de composities in druk dan wel in handschrift zijn overgeleverd. Omdat contrafacten werden opgenomen, vinden we in de lijst de namen terug van onder anderen J.S. Bach, Brahms en Schubert, helaas zonder identificatie van de oorspronkelijke melodie (het door Vic Neefs vermelde muziekwerk van Gluck ontbreekt, evenals een verwijzing naar de derde scène uit Edvard Griegs *Olav Trygvason*, waarvoor Gezelle een nieuwe tekst schreef, p. 20). Bij de weergave van de titel is er niet naar gestreefd ondubbelzinnig aan te duiden om welke Gezelletekst het gaat. Het is aan de lezer om uit te zoeken of bijvoorbeeld achter de titel 'Ne keer dat ik zong' – getoonzet door Jean-Luc Bertel – hetzelfde gedicht schuilgaat als 'Ne keer dat ik achter de baan kwam gegaan' – getoonzet door o.a. Catharina Van Rennes en Jan Mas-séus. (Het antwoord is ja.) Soms krijgt de lezer naast de naam van de componist (Jules van Etsen, Johannes van Schaik, Josée Guivy,...) niets meer dan de medede-ling 'zonder titel' en als jaartal 's.a.', waardoor het informatiegehalte wel erg laag wordt en Gezelle al helemaal uit het blikveld verdwijnt.

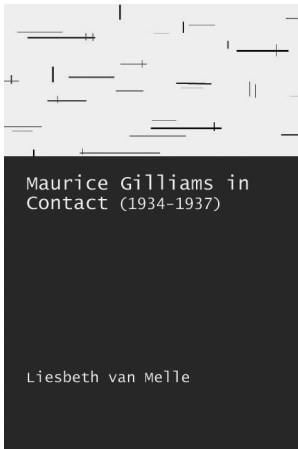
De zingende dichter bevat verder nog een uitvoerige en knappe analyse van Willem Kersters' Gezellesymfonie uit 1979 (Tom Janssens) en de eerste publicatie van Ernst Křeneks Gezellelied 'Ich wandelt' (Besuch am Grab)' uit 1922 (ingeleid door Jozef De Beenhouwer). Mede door de afwisseling van literair-historische en musi-cologische beschouwingen en de aandacht voor zowel negentiende-eeuwse als heden-daagse componisten is dit themanummer van *Gezelliana* een polyfone bundel gewor-den. Maar zoals eerder werd aangestipt, is het jammer dat de redactie de bijdragen niet beter op elkaar heeft afgestemd en storende anomalieën en inconsistenties heeft laten staan. In de *De zingende dichter* klinkt daardoor af en toe een valse noot.

KRIS STEYAERT
Université de Liège

Maurice Gilliams als recensent

Liesbeth van Melle (ed.), *Maurice Gilliams in Contact (1934-1937)*. Gent: Konink-lijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2007. (Literaire tekst-edities en bibliografieën, 14). 161 p. ISBN 978-90-72474-73-5. Prijs: € 18,00.

Na de editie van de briefwisseling tussen Maurice Gilliams en Maurice Roelants – waarvoor Liesbeth van Melle in 2003 de CTB-prijs voor Teksteditie kreeg – verscheen in dezelfde reeks bij de KANTL haar uitgave van de kritieken die Gilliams tussen 1934 en 1937 publiceerde in het tijdschrift *Contact*. Van Melle, die ondertussen promoveerde op een historisch-kritische editie van *Elias of het gevecht met de nach-tegalen* en *Winter te Antwerpen*, kent het klappen van de zweep en op haar editie-werk valt weinig af te dingen. Waar de briefwisseling Gilliams-Roelants nog over-dadig was geannoteerd, koos de editeur hier terecht voor een wat soberdere aanpak.

De leestekst, de tekstverantwoording en de bibliografie zijn eveneens voorbeeldig. Op Van Melles inleiding valt echter wel het een en ander aan te merken.

Het corpus van teksten dat Van Melle hier verzamelde, is zonder twijfel uitermate interessant. Om te beginnen gaat het om kritische teksten die na hun publicatie in *Contact* nergens opnieuw gepubliceerd werden en die dus een substantiële aanvulling vormen op het toch niet zo omvangrijke oeuvre van Maurice Gilliams. Daarnaast had de schrijver niet de tijd om aan deze teksten eindeloos te schaven, wat wel zijn gewoonte was met degene die in boekvorm verschenen. We krijgen hier dus ook een wat ruwere Gilliams. Ten slotte gaat het hier om een vrijwel organisch geheel van kritische teksten: Gilliams heeft zich voor 1934 of na 1937 nooit meer op regelmatige basis aan het recenseren overgegeven. Allemaal redenen waarom Van Melle wel iets uitvoeriger en nauwkeuriger werk had mogen leveren in haar inleiding.

De editor begint met het situeren van het tijdschrift *Contact*, het publiciteitsblad van boekhandel en uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel. Dat blad was ‘de opvolger van *De Boekuil* (1920-1934)’, schrijft Van Melle (p. 1), zich beroepend op secundaire literatuur. Een beetje onderzoek brengt echter een wat ingewikkelder ontstaansgeschiedenis aan het licht. Het eerste nummer van *De Boekuil* verscheen inderdaad op 15 november 1920, als vervanger van het ‘Letterkundig Overzicht van De Nederlandsche Boekhandel’, een advertentiepagina die onder meer in het zondagse bijblad van de Antwerpse krant *De Schelde* verscheen. Deze *Boekuil* bevatte bijna uitsluitend advertenties en uittreksels uit elders verschenen recensies. Maar in oktober 1925 verdween het blad ten voordele van *Lees Mij*, dat onder redactie stond van Paul Kenis. *Lees Mij* was een bijblad voor de Belgische kopers en abonnees van het Nederlandse tijdschrift *Haagsche Post* maar was ook apart verkrijgbaar. Uiteraard bevatte het nu wel oorspronkelijke kritische bijdragen, veelal van Paul Kenis’ hand. In 1931 veranderde de naam van het publiciteitsblad opnieuw in *De Boek-uil*. *Huisorgaan van de N.V. De Nederlandsche Boekhandel* en kwam het onder de leiding van Herman Oosterwijk, de toenmalige directeur van de firma. In oktober 1934 verscheen dan het eerste nummer van *Contact: De Boekuil. Maandschrift voor boekenvrienden*, waarvan Gilliams een viertal jaren redacteur was. Deze hele voorgeschiedenis zou niet zo belangrijk zijn, ware het niet dat Gilliams ook minstens één bijdrage in de voorganger van *Contact* publiceerde – namelijk ‘In Memoriam Alice Nahon’ in nr. 2 van *De Boek-uil*, jaargang 1933 – en het valt niet uit te sluiten dat er meer is. De aanwezigheid van Gilliams-bijdragen in *De Boek-uil* werpt uiteraard een ander licht op de ontstaansgeschiedenis van *Contact*.

Maar daar blijft het niet bij, want wanneer Van Melle het in haar inleiding over de ‘poëtische aspecten’ heeft en Gilliams’ kritische discours gaat analyseren, moet ze zich in bochten wringen om haar stelling dat ‘iedere tekst van zijn hand’ bijdraagt tot ‘de idee Maurice Gilliams’ te kunnen handhaven (p. 7). Zo beweert ze op basis van Gilliams’ inderdaad nogal afstandelijke recensie van de bundel *Alice Nahon her-*

dacht (1934) dat hij ‘weinig voeling had met de jonggestorven populaire dichteres’ (p. 9). Van Melle weet blijkbaar niet dat hij in 1933 ook al over haar geschreven had en vergeet hier te vermelden dat hij dat in 1936 nog eens vrij uitvoerig deed. In 1933 schreef hij: ‘Haar werk brengt me thans niet meer zóó in scherp verzet, zoals dit jaren geleden het geval was, en de meerderheid van haar weggenooten zal het niet anders vergaan. [...] Bij het herlezen van haar boekjes kunnen we nu weder aan de oprechtheid van haar gevoelens gelooven’. In 1936 noemde hij Nahons jeugdgedicht ‘*Aralia Japonica*’ ‘in zijn genre een vlinderachtig-mooi gedichtje, dat men graag afschrijft en in een doos-met-schoone-dingen weglegt’ (p. 130). Op basis van deze gegevens kan men toch alleen maar besluiten dat Gilliams ondanks alle poëtische bezwaren toch een boontje had voor Alice Nahon? Of waren er nog andere factoren die zijn oordeel beïnvloedden?

Ook op andere plaatsen kan Van Melle mij niet overtuigen van Gilliams’ poëtische rechtlijnigheid. Zo is zijn kritiek op Walschaps *Celibaat* (‘vies en verfoeilijk’, p. 29) en Elsschots *Tsijp* niet ingegeven door poëtische motieven maar wel door argumenten van morele aard. In ‘De dolk in de duisternis. Maurice Gilliams als recensent’ stelde Yves van der Fraenen eerder al vast dat Gilliams hier meehuilde ‘met de katholieke wolven in het bos’ (*De Parelduiker*, 5, 3-4, 2000, 108). En wanneer Gilliams *En eeuwig zingen de bossen* van Gulbrandsen dan ook nog eens ‘gezonde lectuur’ (p. 77) noemde, mag het toch niet meer ‘verwonderlijk’ heten dat hij ook waardering kon opbrengen voor *Boerenpsalm* van Felix Timmermans? Van Melles lectuur lijkt me hier wel heel selectief.

Een ander element dat Van Melle onbesproken laat, is het commerciële aspect. Gilliams werd namelijk betaald om te schrijven voor een tijdschrift dat de lezers moest aanzetten om de boeken die hij besprak te kopen. Het ligt voor de hand dat De Nederlandsche Boekhandel niet graag had dat hij elk boek botweg afkraakte. In het geval Nahon zou dat kunnen meegespeeld hebben: haar bundels werden uitgegeven door De Nederlandsche Boekhandel zelf en behoorden tot de best verkopende titels van de uitgeverij. Bovendien was zij de dochter van de procuratiehouder van de boekhandel, Gerard L. Nahon. Dat Gilliams er zich voor hoedde de hand te bijten die hem voedde, blijkt voorts uit het feit dat hij geen enkele uitgave van de De Nederlandsche Boekhandel – op dat moment trouwens zijn eigen uitgever – negatief besprak: ook *Klanten* van Wies Defresne noemde hij ‘een van die gezellige boekjes, bescheiden van omvang en inhoud, doch met toewijding geacheveerd’ (p. 140).

Het is duidelijk dat deze puike editie van Maurice Gilliams’ kritische stukken een genuanceerdere inleiding verdiende. Het is een gemiste kans, maar nu dit corpus voor iedereen beschikbaar is, staat de poort voor verder onderzoek ervan wel uitnodigend ver open.

MANU VAN DER AA

Capriolen en spagaten als hommage aan Krol. De kunst van het samen(-)vatten

Bart Vervaeck & Ad Zuiderent (ed.), *Gerrit Krol: werken op het snijpunt*. Amsterdam: Rozenberg, 2007. 192 p. ISBN 978-90-5170-849-3. Prijs: € 19,50.

‘Het werk van Gerrit Krol behoort zowel inhoudelijk als wat de vorm betreft tot het origineelste wat er in het Nederlandse taalgebied de afgelopen decennia verschenen

is' (p. 7). Met deze openingszin zetten samenstellers Bart Vervaeck en Ad Zuiderent onmiddellijk de toon van het boek dat een hommage brengt aan de Nederlandse schrijver, dichter en essayist Gerrit Krol en daarbij zelf origineel uit de hoek komt.

Het boek is een direct uitvloeisel van het symposium 'Literatuur die ergens over gaat. Thema's in het werk van Gerrit Krol'. Dat symposium werd op 21 oktober 2005 georganiseerd naar aanleiding van het door de Faculteit Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam aan Gerrit Krol toegekende eredoctoraat. *Werken op het snijpunt* bestaat uit tien nauwkeurig onderbouwde opstellen die uiteenlopende aspecten van Krols oeuvre belichten. Origineel en verkwikkend zijn de diverse invalshoeken vanwaaruit dit gebeurt. Niet enkel literatuurwetenschappers (Bart Vervaeck, Ad Zuiderent, Frans Ruiters, Hans van Stralen, Sofie Gielis, Bart Keunen en T. van Deel) maar ook een psycholoog (Douwe Draaisma), een criminoloog (Chris Rutenfrans) en een wiskundige (Jean Paul van Bendegem) leveren een bijdrage.

De vijf verhalen van Krol die als rustpauzes tussen de verschillende onderdelen geplaatst werden, zijn een verademing tussen de niet altijd even vlot leesbare opstellen. Aan het eind van het boek krijgt de auteur het laatste woord in een interview met Elsbeth Etty over de inhoud van enkele bijdragen, waarna een bibliografie en een korte situering van de medewerkers de bundel vervolledigen.

Het academische karakter van de publicatie spreekt uit de inleiding. De afwezigheid van enige bio- en/of bibliografische informatie omtrent de auteur veronderstelt een ingewijd lezerspubliek. Het boek wil geen algemene inleiding bieden tot het werk van Krol, maar wel 'een aantal van [zijn] gedachten, beelden en formuleringen tegen het licht houden en zo meer inzicht bieden in de unieke wereld van Gerrit Krol' (p. 7). De inleiding is er vooral op gericht om de structuur van de verzamelbundel te expliciteren en de krachtlijnen van elke bijdrage bondig te introduceren. Waar het symposium vooral de nadruk legde op de thematiek in Krols oeuvre, hebben Vervaeck en Zuiderent de bijdragen nu in drie categorieën – techniek, thematiek en geest – ondergebracht. Hoewel de onderverdeling bij momenten artificieel aanvoelt, slagen de samenstellers er wel in om de vinger op het snijpunt te leggen, bijdragen feilloos aan elkaar te koppelen en, ondanks de gefragmenteerde structuur, de vaart van de bundel gevoelig op te drijven.

De tien opstellen zijn zo samengebracht dat er een breed en divers beeld van Krols oeuvre wordt geschetst en dat elke bijdrage een bepaald aspect laat oplichten. Het gevaar van een dergelijke insteek is dat men nogal snel in nietszeggende algemeenheden vervalt die een uitermate veelzijdig oeuvre als dat van Krol tot een paar sleutelbegrippen reduceren. Aan dat gevaar gaan de bijdragen echter glansrijk voorbij door net op zoek te gaan naar het unieke en persoonlijke in het werk van Krol. Goede voorbeelden daarvan zijn de opstellen van Sofie Gielis en Frans Ruiters. Vertrekkende vanuit de bekende onverzoonbaarheid tussen de alfa- en bètacultuur, doorploegen beide auteurs Krols essays en romans op zoek naar uitspraken die de klassieke dichotomie tussen wetenschap en kunst overstijgen en

Krols persoonlijke waarheidsopvatting (Gielis) en wetenschapsopvatting (Ruiter) verraden.

Hetzelfde gebeurt in de bijdrage van T. van Deel over 'Krol en God'. Hoewel Krols werk verbonden is met de christelijke traditie – hij incorporeert graag bijbelcitaten, christelijke beeldspraak en gezangen in zijn creatief werk – en hij bekend staat om zijn rechtlijnige stellingnames, illustreert Van Deel Krols gematigde positie op religieus vlak: 'Misschien ligt er nog een zekere orthodoxie aan ten grondslag, maar het heeft in elk geval niet geleid tot een aansluiting bij het gelovige deel van de schrijvende natie en ook niet bij het afvallige deel' (p. 138). Door Krol als een 'aards mysticus', 'een epifanist in de trant van Gorter' (p. 141) te typeren, verfijnt Van Deel de beschrijving van Krols relatie tot God.

De interdisciplinaire koers die de samenstellers van de bundel varen, doet niet alleen Krols eigen veelzijdigheid alle eer aan, ze illustreert tevens het brede bereik van zijn werk en de relevantie ervan voor hedendaags onderzoek. Zo verbindt Bart Keunen vier aspecten van Krols stadsbeelden uit *De Hagemiejertjes* met vier thema's uit de actuele *Urban Studies*. Hij toont daarmee aan hoe Krol met zijn revolutionaire kijk op de stad zijn tijd ver vooruit was, hoe dat hem inschakelt binnen de traditie van een aantal vernieuwende auteurs uit de recente literatuurgeschiedenis (Calvino, Auster), maar vooral hoe zijn werk een dialoog aangaat met onderzoek binnen de hedendaagse stadsstudie.

Ook Douwe Draaisma bekijkt het werk van Krol vanuit zijn eigen vakgebied. Het is natuurlijk verleidelijk voor de psycholoog om zich als een psycholoog te gedragen als hij een boek krijgt voorgeschoteld dat *De ziekte van Middleton* heet. Draaisma leest het verhaal over Jan Pippers obsessie met de pin-up Margaret Middleton dan ook als een psychiatrische casus en ontleedt het boek door het naast de verschillende fasen van een volwaardige pathologie te leggen. Anderen hebben hem dat echter voorgedaan, mijn inziens met iets meer succes.¹

De grootste verdienste van deze bundel is dat een aantal clichébeelden omtrent het werk van Gerrit Krol zorgvuldig worden genuanceerd en bijgesteld. Ondanks het feit dat hij de twee grootste Nederlandse oeuvrepremies – de Constantijn Huygensprijs in 1986 en de P.C. Hooft-prijs in 2001 – in de wacht sleepte, wordt hij bij het grote publiek nog vaak getypeerd als 'cerebraal', 'vrouwonvriendelijk' en 'reactionair'. Met een dubbele wetenschappelijk-literaire aanleg – hij verenigt twee tegengestelde zielen, alfa en bèta – vormt Gerrit Krol een markante figuur in de literaire wereld. Bovendien wordt hij door zijn vorm- en vertelexperimenten als een moeilijk auteur beschouwd. Krol zwalkt tussen verschillende genres en schikt zich niet zomaar naar hun voorgeschreven wetten, vervangt beschrijvingen door plaatjes, formules en wiskundige schema's en combineert dat alles met een vaak nuchtere stijl en onliteraire denktrant.

De veelzijdigheid van de door Krol gehanteerde genres en zijn vreemdsoortige mix van fantasie, stelling en waarheid inspireerden Bart Vervaeck tot het construeren van een continuüm dat tegelijk alle elementen zorgvuldig met elkaar verbindt en van elkaar onderscheidt. Het resultaat is een heldere en welbeargumenteerde stamboom van raak- en verschilpunten tussen verhaal, essay en wetenschap. Maar meer dan een

¹ Zie R. Kopland, 'Morbus Middletoni. De vreselijke lijdensweg zoals beschreven door Gerrit Krol in *De ziekte van Middleton*', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 1971, 12-24.

theoretische beschouwing blijkt Vervaecks constructie een handig instrument. Enerzijds om het typische karakter van Krols essays mee te illustreren: 'half vertelling, half stelling, half waarheid', waarbij 'de kracht van het ene genre de potentie van het andere verhoogt' (p. 28). Anderzijds om de evolutie in het oeuvre van Krol te belichten: van horizontaal kabbelend over indrukwekkende capriolen tot een integratie van het abstracte in het verhalende.

De sprongen die Krol tussen de verschillende genres en registers maakt worden bij Ad Zuiderent onder de techniek van de 'kwartslag' ondergebracht. In zijn artikel over competitie en eerzucht vergelijkt Zuiderent Krol qua ambitie en techniek met de hoogspringer Fosbury. Richard Douglas Fosbury werd tijdens de Zomerspelen van 1968 in Mexico Olympisch kampioen hoogspringen en dat dankzij een revolutionaire techniek (alombekend als de *Fosbury Flop*) waarbij de atleet na een gebogen aanloop de lat ruggelings passeert. Net als Fosbury streeft Krol naar een paradoxaal ideaal om tegelijk beroemd en onzichtbaar, geprezen en afwezig te zijn. Interessanter is echter de manier waarop de 'kwartslag', die grote gelijkenissen met de *Fosbury Flop* vertoont, als centraal vertelprincipe wordt geduid: 'dank zij snelle wendingen (van concreet naar abstract, of omgekeerd) openen nieuwe passages in Krols werk nieuwe perspectieven' (p. 51). Deze kwartslag wordt bij wiskundige Jean Paul van Bendegem niets meer dan een lichtjes provocerende nevenschikking, 'een soort oecumene' tussen alfa en bèta (p. 147). In het slotstuk van zijn opstel (gebaseerd op zijn meest recente essaybundel *Over wat ik nog wil schrijven*), getiteld 'het wonder van het kleine aantal tussenstappen', ziet Van Bendegem af van al te strikte opposities en dichotomieën tussen kunst en wetenschap om ze, op een even intelligente als geestige manier, aan de hand van het adagium 'alles hangt met alles samen' tot nevenschikkingen te relativeren.

Het imago van seksistische vrouwenhater heeft Krol te danken aan het dominante vrouwbeeld dat uit zijn werk naar voren treedt: 'De ideale vrouw die in Krols werk verschijnt, is kortom de seksueel attractieve vrouw die haar man en vooral diens kennis bewondert, die dagelijks thuis op hem wacht en lekker voor hem gekookt heeft. Ze moet goed kunnen luisteren en veel vragen stellen, zij het niet over de vriendinnen van de partner' (p. 81). De vrouwen die in Krols oeuvre opduiken zijn inderdaad weinig aan het woord, zijn slecht opgeleid en genieten weinig aanzien; ze worden als kleuters, irritante wezens of inwisselbare erotische objecten beschouwd. Nadat hij dit vrouwbeeld nauwkeurig heeft gereconstrueerd, brengt Hans van Stralen onmiddellijk een aantal hoognodige nuanceringen aan. Enerzijds staat tegenover het seksistische vrouwbeeld een even negatief en conservatief opgevat manbeeld en anderzijds bezitten Krols op het eerste gezicht oppervlakkige vrouwen een buitengewone eigenschap: ze vormen een portaal naar de ondoorgrondelijkheid van het bestaan.

Je kunt in de ogen van menigeen beter een moord plegen dan voor de doodstraf pleiten en dat heeft Gerrit Krol geweten. De publicatie van *Voor wie kwaad wil*, een bespiegeling over de doodstraf, maar ook van de romans *De vitalist* en *Maurits en de feiten*, heeft veel critici tot moraliserend vingerheffen verleid. Criminoloog Chris Rutenfrans probeert met een kleine maar belangrijke kanttekening de mythe uit de wereld te helpen als zou Krol een fundamentalistische voorstander van de doodstraf zijn:

Het is de grote verdienste van Gerrit Krol dat hij met kracht van argumenten en van zijn literaire talent het strafrecht weer bij de les heeft gebracht. Wat is die les? Die les is geen pleidooi voor de herinvoering van de doodstraf. Maar

het is wel een pleidooi om bij de bestraffing van zware misdrijven de doodstraf opnieuw in ons achterhoofd te houden. Het is Krols opvatting dat de doodstraf een soort limiet of ijkpunt is [...]. (p. 95)

Meer dan een bijdrage over Krols opvattingen lijkt dit echter een afrekening met de fouten van de hedendaagse strafleer ('het is duidelijk dat het denken over straffen op een heel verkeerd spoor is beland' [p. 91], 'de overheid en het strafrecht zijn er voor hén, voor de misdadigers die niet zichzelf vonnissen en het vonnis niet zelf voltrekken' [p. 95]) en een pamflettistisch pleidooi voor de herinvoering van een absolute straftheorie. De strijdvaardige retoriek die in het opstel wordt gehanteerd culmineert in de slotzin en de nauwelijks verholde boodschap, 'Straf. Durf te straffen', is voor menig literatuurwetenschapper een zeldzame perversie. Rutenfrans plaatst zichzelf immers nadrukkelijk voor de literaire tekst, die hier geen doel *an sich* is, maar een middel om een persoonlijke opinie te verkondigen. Het maakt van Rutenfrans een vreemde eend in de bijt – we voelen ons lichtjes ongemakkelijk bij een dergelijk gebruik van het literaire kunstwerk – en tegelijkertijd biedt het ons een uitermate interessante inkijk in de manier waarop literatuur in een andere, juridische context functioneert.

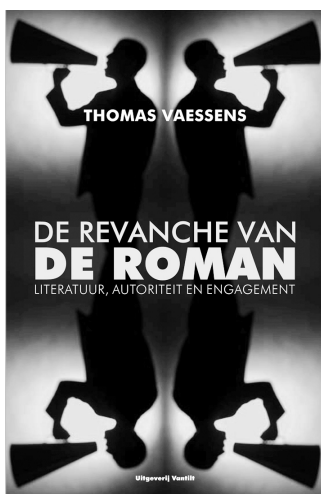
Concluderend kunnen we stellen dat de bundel van een even dartele geest getuigt als het werk van Krol. Het springt langs een horizontale as van verhaal tot essay, legt bruggetjes en maakt sprongen over grenzen van disciplines, genres en thema's heen. De bundel blijft een bundeling van verschillende opstellen, maar is meer dan een nevenschikking van essays en verhalen. Door de losse en vlottende structuur treden bijdragen met elkaar in dialoog, ontstaan er zelfs kiemen van tegenspraak en levert een andere weg soms een ander beeld op. De grondige en welbeargumenteerde analyses laten zo plaats voor de kritische geest van de lezer en nodigen uit tot nader en nieuw onderzoek. Stuk voor stuk bouwen de opstellen aan een verhaal dat het vastgeroeste imago van Krol kritisch ter discussie stelt en de beeldvorming rond de auteur beetje bij beetje scherper stelt. Ongetwijfeld bevat het oeuvre van Krol nog veel meer, maar nu reeds is de hoop van de samenstellers ingewilligd: ik nam 'een bad in verfrissende gedachten' (p. 7) en 'k Ben volledig verzadigd' (p. 16).

VALERIE ROUSSEAU
K.U.Leuven

Een pleidooi voor 'laatpostmodern' engagement

Thomas Vaessens, *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: Vanilt, 2009. 255 p. ISBN 978-94-6004-015-3. Prijs: €19,95.

Thomas Vaessens ziet in 'de Nederlandse romanliteratuur van de laatste decennia' een opvallende tendens: een aantal schrijvers zoekt 'de publieke sfeer' op en tracht 'de ooit zo vanzelfsprekende band tussen literatuur en maatschappij te herstellen' (p. 12-13). Deze beweging gaat gepaard met een grote bezorgdheid over het 'cynisch relativisme' waarin de postmoderne 'deconstructie van de oude vooronderstellingen en zekerheden verzand is' (p. 13-14). Daarnaast gaat Vaessens uit van een sociologische constatering, namelijk dat zich 'in de loop van de naoorlogse periode gelei-

delijk aan een ontwaarding van de literatuur [heeft] voorgedaan' (p. 11).

Hij steunt op cultuursociologisch onderzoek van Pierre Bourdieu en Susanne Janssen om te beweren dat mensen tegenwoordig minder waarde toekennen aan literatuur dan in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. (Dit is op zich al een beetje dubieus: Frans onderzoek wordt met Nederlands onderzoek vergeleken.) De op dat moment hogere status van literatuur relateert Vaessens overigens al heel snel: er werd destijds 'zeker niet méér gelezen' en evenmin was 'literatuur destijds populair onder grote bevolkingsgroepen' (p. 34). Wel hadden volgens Vaessens meer mensen dan nu het gevoel dat literatuur een centrale plaats in de cultuur innam en 'dat de literatuur van een hogere orde was' (p. 34).

Vervolgens tracht Vaessens beide uitgangspunten met elkaar te verbinden in de nooit helemaal expliciet gemaakte claim dat 'het postmodernisme' het een en ander met de ontwaarding van de literatuur te maken heeft, en dat 'laatpostmoderne' auteurs zich daarom afkeren van 'de uitwassen' (p. 14) van het postmoderne relativisme. In het tweede gedeelte van zijn boek bespreekt Vaessens enkele 'laatpostmoderne' romans. In hoofdstukken over onder anderen Arnon Grunberg, Joost Zwagerman, M. Februari en Charlotte Mutsaers licht hij zijn these over de toenadering tot het publiek en de afkeer van het cynische relativisme toe. Het probleem is dat de zeer fundamentele en veelomvattende uitgangspunten van dit boek enigszins in het luchtledige blijven hangen en niet de uitwerking krijgen die ze verdienen.

Vaessens' diagnose van het relativistische postmodernisme roept enkele serieuze vragen op. Op welk land, of op welk taalgebied is deze analyse van toepassing? De postmoderne literatuurbeschouwing sloeg volgens Vaessens 'een intens sceptische, relativistische weg in' (p. 46). In tegenstelling tot de 'humanistische poortwachter', het type dat volgens Vaessens aan de postmodernist voorafging, 'beschikt hij niet over de autoriteit om kwaliteitsoordelen te vellen' (p. 46). De postmoderne schrijver kan zich 'niet verbinden of engageren met enige ideologie' (p. 47). De postmoderne academische literatuurbeschouwing, ten slotte, zondeerde zich af in een hyperkritische ivoren toren, waar zij 'ontaardde' in 'gratuit radicalisme dat buiten de collegezalen weinig schade aanrichtte' (p. 63). De voornaamste bronnen waarop deze uitspraken gebaseerd zijn, zijn Rónán McDonald, Timothy Bewes en Michael Ignatieff. Deze uitspraken steunen dus niet op onderzoek naar de situatie in het Nederlandse taalgebied.

Dit is problematisch omdat Vaessens herhaaldelijk opmerkt dat de situatie in Nederland (over Vlaanderen spreekt hij niet) eigenlijk helemaal anders is dan in pakweg de Verenigde Staten. Zo schrijft hij: 'Het postmoderne denken over literatuur werd vanuit de mainstream van de academische beschouwing van de Nederlandse literatuur niet werkelijk serieus genomen' (p. 53). In de conclusie van het boek herhaalt hij dat 'de "postmodern theorists and deconstructionists"' in 'de neerlandistiek' grosso modo 'non-existent' waren (p. 221). Over de houding van de Nederlandse literaire kritiek doet Vaessens weinig uitspraken. Hij merkt wel op dat in de jaren zeven-

tig en tachtig de meest prominente critici '[er] geen blijk [van] gaven dat de postmoderne deconstructie van de ideologie van de cultuur erg veel indruk op hen had gemaakt' (p. 51).

Het zou interessant zijn om te onderzoeken hoe de postmoderne theorievorming heeft doorgewerkt in de kritiek. In *De revanche van de roman* blijft de verwarring hierover groot. Rond 1987 kan 'het postmodernisme van *HP* en omstreken' omschreven worden als 'een op de (Amerikaanse) massacultuur georiënteerd, ludiek postmodernisme' (p. 54). De 'modieuze oppervlakkigheid' van dit postmodernisme stootte 'veel critici' tegen de borst (p. 56). Tien jaar later is die houding anders: het postmodernisme wordt dan bespot als steriele en aanstellerige vormacrobatiek, 'als een cliché' (p. 140). De postmoderne roman heeft blijkbaar een heel andere invulling gekregen. Dit zijn zaken die in kaart gebracht kunnen worden. Op basis van dergelijk onderzoek kunnen uitspraken worden gedaan over de verhouding van de literaire kritiek tot het 'postmoderne relativisme'.

Over de postmoderne auteurs en de afbakening van het postmodernisme in de Nederlandstalige literatuur blijft Vaessens eveneens vaag. Wie zijn die ongeëngageerde, relativistische schrijvers in ons taalgebied eigenlijk? Het lijkt erop dat Vaessens ten minste twee invullingen van het begrip postmodernisme hanteert: de 'postmoderne popart' (zoals het vroege proza van Zwagerman, Grunberg en Giphart) enerzijds (p. 55), en aan de andere kant het meer gesofisticeerde postmodernisme waarin de scepsis ook vormelijk wordt uitgewerkt. Die eerste variant verwijt hij een doorgeslagen relativisme, de tweede variant een te ver doorgedreven intellectuele deconstructie. Vaessens heeft dus twee postmoderne 'ziektebeelden': relativistisch/moreel nihilistisch en intellectualistisch/abstract.

Hij geeft niettemin toe dat het kwalijke relativisme niet zozeer te vinden is in 'het (geëngageerde en subversieve) werk van als "postmodern" gekwalificeerde, maar uiteindelijk toch niet werkelijk "relativistische", auteurs als Louis Ferron en Willem Brakman' (p. 65). Deze auteurs krijgen een prominente plaats in het corpus dat Bart Vervaeck onderzoekt in *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* (1999). Vervaeck beschouwt hun werk helemaal niet als vrijblijvend relativistisch. Nochtans suggereert Vaessens een verband tussen studies als die van Vervaeck en de afnemende status van de literatuur bij een breder publiek – een insinuatie die niet met argumenten of bewijzen ondersteund wordt. Het boek van Vervaeck zou de indruk wekken dat de postmoderne roman 'een strafexpeditie is, waarin hem [de lezer] tot gek wordens toe onder de neus gewreven wordt dat hij geen vaste grond onder de voeten heeft' (p. 64). Over de auteurs uit Vervaecks gekmakende corpus schrijft Vaessens vervolgens niets.

Problematisch is ook het gesuggereerde maar nooit aangetoonde verband tussen het relativistische postmodernisme in al zijn gedaanten en de ontwaarding van de literatuur. Vaessens merkt op dat het niet aan het getheoretiseer van de postmoderne *cultural studies* ligt dat de literatuurbeschuwing in Nederland zijn autoriteit is kwijtgeraakt – die *cultural studies* waren daarvoor te weinig prominent aanwezig. De 'dieperliggende oorzaken' zijn onder meer 'de ontwaarding van de literatuur en de democratisering van de cultuurbeleving' (p. 223). Elders klinkt dat enigszins anders: de laatpostmoderne auteur beseft wat 'de consequenties' zijn van het 'doorgeslagen relativisme' van de postmodernist, namelijk dat die zichzelf 'buitenspel' zet (p. 14). Bovendien zou een laatpostmoderne literatuur(beschouwing) de literatuur opnieuw kunnen 'legitimeren' (p. 224). Die redenering is simplistisch: de veranderende status

van literatuur én de ontwikkeling van een postmoderne literatuur hangen beide samen met een veel complexere politieke, economische en dus ook ideologische ontwikkeling.

Het postmoderne relativisme blijft bovendien een wankel begrip. Vaessens duidt er een soort vage mentaliteit mee aan, waarvan ik het bestaan allerminst wil bestrijden. Hij krijgt er echter weinig greep op, evenmin als op de ideologische crisis waarvan zij deel uitmaakt (en de oorzaken daarvan). Het blijft een spookbegrip, een mentaliteit die kennelijk alomtegenwoordig is of was in Nederland, maar die toch niet zo gemakkelijk is aan te wijzen. Misschien hield ze zich wel meer op in het journalistieke en politieke discours, in de populaire media of in het onderwijs? Op die vaagheid wijst Vaessens zelf ook: de relativistische positie noemt hij 'een ingesleten positie in het debat', een discours dat 'in een nogal verwaterde vorm gemeengoed' is geworden (p. 65).

In laatste instantie is Vaessens' remedie tegen het postmoderne relativisme en tegen de ontwaarding van de literatuur: wees geëngageerd en doe vooral niet te moeilijk. Niet bij naam genoemde postmoderne theoretici in 'vooral Amerikaanse' universiteiten verwijt hij 'een compromisloos radicalisme'; de wat meer gesofisticeerde, minder populaire postmoderne auteurs vervaardigen 'onwrikbare poëtica's' in 'een tamelijk ondoordringbaar jargon' (p. 74). Deze postmoderne auteurs kan weliswaar geen relativisme verweten worden, en daarom zijn ze al enigszins laatpostmodern; hen kan echter des te meer elitarisme aangewreven worden.

In het Nederlandse taalgebied moeten Dirk van Bastelaere en Marc Reugebrink het ontgelden. Hun kritische postmodernisme bleef marginaal door hun 'afkeer van alles wat maar in de verste verte aan de cultuurindustrie deed denken' (p. 74). Reugebrink zou zijn 'perifere positie' dan ook ten dele zelf gezocht hebben (p. 75). Tegelijk is *De revanche van de roman* een schot voor de boeg van het 'baardenengagement uit de jaren zeventig' (p. 75), waarmee wellicht het 'andere proza' van mensen als J.F. Vogelaar wordt bedoeld.

Zelfs Joost Zwagerman, voor Vaessens een voorbeeld van het laatpostmoderne schrijverstype, ontsnapt niet aan een negatief oordeel. Zijn roman *Chaos en rumoer* stelt 'prikkelende en relevante' (p. 142) vragen over de levensvatbaarheid van de roman, maar blijft uiteindelijk 'steriel en in zichzelf besloten' (p. 143). Hoewel Zwagerman pleit voor meer engagement in de literatuur, heeft hij een roman geschreven die veeleer 'de principes en technieken van de fictie [toont]' (p. 143). Ondanks die steriele roman is Zwagermans reactie op de ontwaarding van de literatuur toch 'constructiever en meer geëngageerd' (p. 144) dan die van in de marge opererende auteurs als Reugebrink en Kregting.

Het motto 'wees geëngageerd en doe niet moeilijk' geldt ook voor literatuurbeschouwers. Dat betekent concreet dat aandacht voor stijl en techniek niet in de weg mag staan van een focus op de inhoud en de maatschappelijke relevantie van de roman. Vaessens verwijt bepaalde critici dat ze 'met een wijde boog om de inhoud' (p. 15) van romans heenlopen en zich blindstaren op het esthetische aspect. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Vaessens zelf in zijn romananalyses aan deze aspecten minder aandacht besteedt.

In zijn bespreking van M. Februari's *De literaire kring* gaat hij niet in op de vertelstijl, op ironie en dubbelzinnigheid, maar hij wijst wel probleemloos aan waar 'de sympathie [...] van de implied author en van Marjolijn Februari' ligt (p. 176). Hoewel Februari volgens Vaessens met haar roman heeft 'willen bijdragen aan de rehabilitatie van de chicklit' (p. 178), gaat Vaessens in zijn bespreking niet in op de manier waarop Februari zich van genreconventies bedient. Bovendien steunt

deze analyse in grote mate op de auteursintentie en op uitspraken van de auteur in de pers.

Met *De revanche van de roman* heeft Vaessens een wetenschappelijk en een maatschappelijk doel voor ogen. Zijn boek is een pleidooi 'voor een literatuurbeschouwing met een cultuurpolitieke agenda' (p. 224). Deze literatuurbeschouwing zou zich minder moeten richten op esthetische en literair-technische aspecten en meer op 'literair engagement (gedefinieerd in morele, ethische en politieke termen)'. Tegelijk ziet Vaessens weinig heil in een eenzijdig sociologische benadering van literatuur (hoewel zijn eigen pleidooi alles te winnen heeft bij een stevige sociologische onderbouwing). Vaessens erkent het belang van de literatuursociologie, maar wijst ook op een gebrek: 'De literatuursociologie [...] draagt er niet toe bij dat de band tussen literatuur en maatschappij weer wat wordt aangetrokken' (p. 216).

En dat is nu net de bedoeling: Vaessens wil het publiek opnieuw van het belang van literatuur overtuigen. Uiteraard moet die literatuur dan ook een beetje aangepast zijn aan dat publiek: ze mag zich niet te veel over zichzelf buigen, en ze moet betrokken zijn op actuele morele en maatschappelijke kwesties. De auteur van zijn of haar kant deinst bij voorkeur niet terug voor een prominente rol in het publieke debat. Het spreekt voor zich dat een dergelijke literatuuropvatting volstrekt legitiem is. Alleen zou het erg jammer zijn om de literatuur en de literatuurwetenschap hier toe te beperken. Het zou jammer zijn om het literaire engagement te beperken tot zijn meest toegankelijke en publieksgerichte variant, en het zou zonder meer treurig zijn om in de literatuurbeschouwing de aandacht voor vormelijke, stilistische en poëtische aspecten en voor allerhande problematiserende literaire technieken te laten verslapen onder het mom van datzelfde literaire engagement.

SVEN VITSE
Universiteit Utrecht

De Europese visie op het vreemde

Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies, 3, 2008, 1. City-Poznań: Department of Dutch and South African Studies of the School of English at Adam Mickiewicz University. 183 p. ISSN 1896-3307.

'The Editor's Uneasy Chair' – met de titel van zijn redactionele voorwoord duidt Jerzy Koch al aan hoe moeilijk en tijdrovend het is om een nieuw wetenschappelijk tijdschrift op te richten. Toen het drietalige *Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies* in 2006 begon, moest eerst een netwerk van co-redacteuren, medeauteuren en adviseurs opgebouwd worden. Geen gemakkelijke taak, aangezien het beoogde vakgebied in geografisch opzicht over twee continenten verdeeld is en de redactiezetel in Poznań (Polen) buiten het taalgebied van de drie gebruikte schrijftalen Engels, Nederlands en Afrikaans ligt. Toen het dan eindelijk draaide, moest men verder 'voor stellige verbetering zorgen, constant over de kwaliteit van de te publiceren bijdragen waken, financieringsbronnen zeker stellen, de samenwerking met de uitgever en de drukker intensiveren, het tijdschrift laten circuleren, noem maar op'. Maar deze moeite heeft zich geloond. Het nieuwste nummer van *Werkwinkel* is zon-

¹ <http://www.ifa.amu.edu.pl/werkwinkel/index.html>

der meer het lezen waard en het brengt een verrijking voor de internationale neerlandistiek, de Zuid-Afrikaanse studies, en meer algemeen ook de internationale *Cultural Studies*. Het tijdschrift is tot nu toe één keer per jaar verschenen. Twee jaar na verschijnen worden de nummers beschikbaar gesteld op de website van het tijdschrift.¹ De eerste twee nummers van *Werkwinkel* (2006 en 2007) kunnen inmiddels online worden geraadpleegd.

Het thema van het nummer-2008 is 'de Europese visie van [sic] het Vreemde'. Bijzonder goed wist het redactieteam daarbij gebruik te maken van zijn specifieke locatie. Voor het nieuwste nummer werd niet alleen aan internationale bekendheden zoals Henriëtte Louwerse en Siegfried Huigen om een bijdrage gevraagd, maar ook aan lokale neerlandici, anglisten en publicisten, waardoor ook Poolse en Centraal- en Oost-Europese perspectieven aan bod komen. Naast een kritiek op Pratts *Imperial Eyes* (Siegfried Huigen) en Hafid Bouazza's 'spel van misleiding' (Henriëtte Louwerse), kan men in dit nummer ook iets te weten komen over Marcellus Emants in Bosnië en Herzegovina (Jelica Novaković-Lopušina), Karl May en het Duitse kolonialisme (Dominika Ferens), de reisverslagen van de Pool Antoni Rehman over Zuid-Afrika (Paweł Zajas), Belgisch Kongo vanuit het perspectief van de Poolse dokter Gordziałkowski (Bożena Czarnecka) en de Afrika-thematiek bij de Zweedse schrijver Per Wästberg (Jagoda Szulia). Bijzonder geslaagd is Izabela Surynts artikel 'Postcolonial Studies and the "Second World"', waarin het ontstaan en de kenmerken van het Duitse koloniale (!) discours over Polen op een heldere manier aanschouwelijk worden gemaakt en met theoretische vraagstellingen worden verbonden.

Een groot deel van de artikelen is minder theoretisch, en eerder historisch-beschouwend georiënteerd. Daar is op zich geen bezwaar tegen, alleen laten sommige de indruk na dat ze ook korter en krachtiger geformuleerd hadden kunnen worden. Soms stoort ook dat het woord 'postkoloniaal' (bij zo'n thema-nummer wel altijd passend?) wat al te snel gebruikt wordt zonder erbij te vermelden wat het voor de betreffende auteur precies betekent (bijvoorbeeld bij Zajas). Een apart geval lijkt mij het artikel van Siegfried Huigen. Huigen brengt belangrijke nuanceringsen aan bij Marie Louise Pratts werk *Imperial Eyes. Studies in Travel Writing and Transculturation* (1992), door de door haar gebruikte bronteksten van wetenschappelijke reizigers te herlezen. Zijn betoog behelst het verwijt dat Pratt die teksten niet goed gelezen zou hebben. De achttiende-eeuwse wetenschappelijke reizigers over wier berichten het gaat, zouden geen voorbodes en handlangers van het kolonialisme zijn geweest, ze zouden integendeel een veelere kritische houding ten opzichte van het kolonialisme aangenomen hebben. Volgens mij had Huigen zijn vondsten beter als een aanvulling bij Pratts theses kunnen presenteren dan als een weerlegging ervan. Een *close reading* zoals die van Huigen legt de klemtoon namelijk op andere, meer individuele tekstkenmerken dan een maatschappijgerichte discoursanalyse zoals

die van Pratt. Het misverstand komt hier voort uit het feit dat deze twee compleet verschillende benaderingswijzen geen vergelijkbaar resultaat kunnen opleveren. Een individuele uitspraak kan niet voor het hele discours gelden, want dit is per definitie niet-individueel.

Tot slot enkele voorstellen tot verbetering voor dit jonge tijdschrift: Als er een themanummer zoals dit gemaakt wordt, zou het thema gerust als titel op het omslag vermeld mogen worden. Zo zou de foto van het standbeeld 'Drie negers' met op de achtergrond de kerktoren van Wrocław meteen begrijpelijk zijn geweest. Het is jammer dat de verklaring nu in het midden van het redactionele voorwoord weg-gemoffeld is. Voor een correcte spelling is zeker veel moeite gedaan, maar dat moet nog beter kunnen. Het tijdschrift ziet er voor het overige goed verzorgd uit. Ook een uniforme regeling van de omgang met vertalingen zou wenselijk zijn: soms (Surynt, Ferens) lijken citaten stilzwijgend te zijn vertaald (door wie?) en het origineel wordt er niet bij vermeld. In andere artikelen (bijvoorbeeld Zajas, Czarnecka) werd dat wel gedaan. Aan het einde van het tijdschrift zou tenslotte nog een pagina voor de auteursgegevens ingevoegd kunnen worden: van de meeste auteurs zou men graag meer willen lezen.

LISELOTTE HAMMOND
Universität Wien

Een kwestie van singulariteit?

Sabine Hillen, *Kort en lang boekenplankleven. Literatuur in een tijd van digitalisering*. Leuven/Voorburg: Acco, 2008. 128 p. ISBN 978-90-334-7092-9. Prijs: € 22,00.

Hoe het vandaag de dag met de literatuur gesteld is, heeft al menig literatuurwetenschapper en liefhebber van de letteren met kopzorgen opgezadeld. Hoe kan het boek opboksen tegen film, televisie, games en het internet? Kan literatuur nog een volwaardige plaats bekleden binnen onze cultuur? Terwijl Bernard Lahire in *La culture des individus* de vraag of literatuur nog tot de legitieme cultuur behoort niet ondubbelzinnig wil beantwoorden,¹ windt Sabine Hillen er in *Kort en lang boekenplankleven. Literatuur in een tijd van digitalisering* iets minder doekjes om. In een honderdtal pagina's behandelt ze 'het onvermogen om nog over een legitieme cultuur te spreken' (p. 9), de belangrijkste oorzaken en symptomen daarvan, en de uitdagingen waar de literatuur voor staat.

¹ B. Lahire, *La culture des individus*. Paris, 2004.

Hillens boek is niet alleen grotendeels gebaseerd op Lahires studie, het is bovendien gestructureerd rond de drie voorwaarden die Lahire stelt voor de legitimiteit van een cultuur: een legitieme cultuur moet het collectieve verlangen opwekken, moet de voorkeur van verschillende actoren en groepen wegdragen ten opzichte van gelijkwaardige culturele vormen, en moet opgelegd worden van bovenaf. Deze kwesties – verlangen, verschil en macht – worden achtereenvolgens gethematiseerd in drie hoofdstukken. Daarbij raakt Hillen een breed gamma van onderwerpen aan, van filmbewerkingen, novellisaties en hypertekstromans tot culturele immigratie of *crossover*, van de schrijver als Bekende Vlaming tot de lezer als consument en netocraat, van het Vlaamse cultuurbeleid en de bemiddelende rol van de uitgeverij tot de pers en de literatuurkritiek.

Het functioneren van literatuur in de hedendaagse massacultuur is de rode draad die door heel dit verhaal loopt. Vandaag verwerft een cultuur pas legitimiteit als ze 'in een liberaal marktkader haar nut en doelmatigheid bewijst' (p. 30) en volgen intellectuelen noodgedwongen en 'met loden voeten het getraceerde parkoers' van de globale economie (p. 32). Dat parcours is er immers één van rendabiliteit, wat 'leidt tot de productie van ogenschijnlijk verschillende, in essentie gelijkaardige producten die dezelfde kopers aanspreken' (p. 103). Deze kopers vormen 'een steeds grotere middenmoot', die 'toonaangevend is voor de cultuur die op grote schaal verbruikt wordt', aldus Hillen (p. 46). Inmiddels heeft er zich een *nobrow*-cultuur of 'homogene heterogeniteit' ontwikkeld (p. 124), want 'wat een breed publiek aanspreekt is altijd herkenbaar en herleidbaar tot de grootste gemene deler' (p. 33). Daartegenover stelt Hillen dan de singulariteit van literatuur: 'ondanks de dwang van de onvermijdelijke doelgroep en de verdrinkingsdood in het knip- en plakwerk op het net, lijdt ze zelden aan radicale middelmatigheid en *overexposure*' (p. 124). Dat is dus het culturele verschil dat literatuur nog kan maken. De verhouding tussen literatuur en massacultuur is echter tweeledig. Enerzijds neemt de amusementswaarde van literatuur zodanig toe dat het symbolische karakter van literatuur haar politieke en poëtische functie overschaduwet. De moeizaam verworven autonomie van de schrijver komt op die manier onder druk te staan van andere media (p. 41-42). Ook hybridisering, de vermenging van hoge en lage cultuur op televisie, heeft nadelen die niet te miskennen zijn (p. 122). Anderzijds heeft diezelfde televisie vaak een gunstig effect op de boekenverkoop (p. 121). Als de literatuur overleeft, zo argumenteert Hillen, heeft ze dat natuurlijk evenzeer te danken aan haar relatie met de geglobaliseerde massakunst (p. 123). Literatuur zit, met andere woorden, 'meer dan vroeger in een woelige sloot, waarbij economie en media nu eens ondersteunen, dan weer tegenwerken' (p. 63).

Hillens boek is een literatuursociologische studie geworden die heel helder een stand van zaken opmaakt van de hedendaagse status van literatuur. Dat actualiteitsgehalte is een van de sterke punten van haar werk. De artikelen en boeken waar Hillen op voortbouwt en waarmee ze in discussie treedt, zijn overigens van zowel wetenschappelijke als journalistieke aard. Haar tekst vermijdt bovendien zelf de 'stroeve stijl en haarkloverij' die de pers al zo vaak aan academici verweten heeft (p. 113). Haar eigen studie weerspiegelt bijgevolg het 'stichtend' beleid dat ze met betrekking tot literatuur zelf lijkt aan te raden: 'literatuur zo brengen dat ze intellectueel prikkelt en net iets te moeilijk is voor de ontspanning van een breed publiek' (p. 124).

Haar verhaal wordt echter ietwat ondermijnd op verschillende vlakken. Wegens de brede aanpak, die er weliswaar voor zorgt dat de problematiek behandeld wordt in al haar facetten, blijft het boek te vaak aan de oppervlakte. Door haar keuze om aan de

hand van allerlei 'denkers' een dergelijk overzicht te bieden, heeft Hillen dus wel ingeboet aan grondigheid, maar eigenlijk lijkt die diepgang niet tot de doelstellingen van het boek te behoren. Een mijns inziens belangrijker probleem van Hillens methode is dat haar eigen argumenten op de achtergrond verzeild raken en derhalve te weinig uitgediept worden. Verder bespeur ik tussen de regels door soms een veeleer conservatieve houding en een nostalgie naar vroeger tijden, toen literatuur nog hoog op de culturele ladder stond. Een aanwijzing hiervoor is de bijwijlen simplistische en binaire benadering van de verhouding tussen literatuur en massacultuur, hoezeer Hillen die ook probeert te nuanceren. Een ander teken is de geïmpliceerde inferioriteit niet enkel van nieuwe media, maar van media die nieuwer zijn dan literatuur *tout court*. Hoewel massaculturen esthetische kwaliteiten bezitten, hebben ze tegelijkertijd vaak niet de ambitie om ook esthetische ervaringen te bieden. Alleen literatuur lijkt singulier te blijven en niet herleidbaar te zijn. Hillen schaart zich bijvoorbeeld achter de achterhaalde kritiek dat literatuur de lezer om verbeelding vraagt, terwijl de film abstracties per definitie zou oplossen: literatuur 'ontregelt wat de filmbewerking bevestigt' (p. 27). Zelfs in grote oplagen, zo klinkt het, 'zal ze haar singulariteit en complexiteit altijd beter dan het beeld (of zelfs dankzij het beeld) weten te bewaren' (p. 124).

Natuurlijk moeten Hillens standpunten begrepen worden vanuit de reflex om literatuur te verdedigen in deze tijd van digitalisering, ook al zal haar boek voornamelijk in de handen komen van wapenbroeders. Digitalisering dan, dat slechts kort echt ter sprake komt, biedt de lezer volgens Hillen niet de mogelijkheid 'om buiten het systeem te treden', waardoor het verschil tussen goede en slechte literatuur geminimaliseerd wordt en kritiek aan de kant blijft (p. 72). Aangezien een begrip als legitimiteit voor Lahire pas gehanteerd kan worden als men het onderscheid in kwaliteit blijft maken (p. 72), voert Hillen tevens een impliciet pleidooi voor een grondigere (her)formalisering van de normen van literariteit binnen de literaire kritiek (p. 92), wat uiteindelijk wel iets is waarachter iedereen zich zal kunnen scharen. Het is dan ook goed dat in het literatuurdebat dergelijke sociologische visies gehoord worden.

THOMAS VAN PARYS
K.U.Leuven